

ממדף הספרים

צבא נולד

על ספריו של פרופ' יואב גלבר: "גרעין לצבא עברי סדיר", הוצאת יד בן-צבי, ירושלים, תשמ"ו, למה פירוק את הפלמ"ח? הוצאת שוקן, ירושלים ות"א, תשמ"ו

ד"ר מרדכי נאור

לנושאים עקרוניים כמו מבנה, כפיפויות ופעילות של מפקדים, יחידות וזרועות. לעומת זאת מיוחד מקום נרחב לוויכוחים העקרוניים, להקמת החטיבות, החילות והמטה הכללי ולשוני הגדול המציין את כוח-ההמגן של היישוב ואחר-כך המדינה בתחילת המלחמה ובסופה.

צה"ל — המשך של ה"הגנה"?

בשורות הסיכום של הקדמתו לספר "תולדות מלחמת הקוממיות" כתב דוד בן-גוריון את המלים האלה: "...צבא-ההגנה-לישראל לא היה המשך של ה'הגנה', אלא גילוי מחדש של הכוח הריבוני העברי מימי מלכי יהודה וישראל". הנחה זו, שרוב ההיסטוריונים עד כה לא קיבלוה, מהווה אבן פינה במחקרו של גלבר. "אמנם ה'הגנה' הייתה תשתית חשובה להקמתו של הצבא," הוא כתב בהקדמתו לספרו "גרעין לצבא עברי סדיר", "ואף-על-פי-כן אין צה"ל המשכה הישיר, כאשר רק אקט פורמאלי של השבעה מפריד ביניהם." יתר על כן, כבר בשלב מוקדם זה של הספר הוא "זורק את הכפפה" ומבהיר כי הקמתו של צה"ל צריכה להיזקף לזכותו של אדם אחד, "שהרי בלא התערבותו התקיפה של בן-גוריון ונחישות החלטתו להקים צבא סדיר לכל פרטיו ודקדוקיו — נחישות שנשענה על ראיית-הנולד שהייתה באותה תקופה ראיית-יחיד, ונתקלה בהתנגדות הצמרת הפוליטית והביטחונית ביישוב — לא הייתה ה'הגנה' מגיעה כלל להכרת הצורך בשינויים המתחייבים מן האיומים הנשקפים ליישוב כתום המאבק המדיני על עתיד הארץ."

פרקיו הראשונים של הספר אכן מתמקדים בסוגיות אלה של כניסת דוד בן-גוריון לתחום הביטחון, ה"סמינר" הנודע שערך במחצית הראשונה של שנת 1947 כדי להכיר מקרוב תחום זה, מסקנותיו על אי-מוכנותה של ה"הגנה" למלחמה, תוך פסילת הדעה (שהייתה מקובלת בצמרת

במלחמת העולם השנייה העלו תרומה חשובה ביותר להקמת צה"ל, הרבה מעבר למקובל עד כה; ושבההלך המלחמה, ובעיקר במחצית השנייה של 1948, התנהל מאבק קשה בין שתי תפיסות — באשר לדמותו של הצבא המוקם, ואשר בסופו גברה ידם של המצדדים ב"צבא ממלכתי", ובראשם ראש הממשלה ושר הביטחון הראשון דוד בן-גוריון, על אלה שסברו כי יש לשמר את המסגרות החלוציות-אליטיסטיות הקודמות, שגולת הכותרת שלהן היה הפלמ"ח. אלה האחרונים פסלו מכל-זכר הקמת צבא ככל הצבאות, "מיליטריסטי" כהגדרתם, שכן, כמאמר כרוז שפורסם בפברואר 1948, "יש מי שנפשו חפצה בהצדעת חיילים לפני הקצינים, בהקמת חדרים-אוכל מיוחדים לבעלי-דרגות... לפנינו נסיונות רבים ועקשניים להפוך את סולם הדרגות ההכרחי בכל צבא לסולם-מעמדות ולהקים צבא מקצועי... האם לא חייבים אנו להזעיק את כל כוחותינו על מנת להגן על האופי העממי והדמוקרטי של מסגרתנו הלוחמת נגד אלה אשר מנסים להרסה"? בסוגיה זו נתונה תמיכתו החד-משמעית של גלבר לתפיסה הראשונה, והדברים אינם מנותקים מפרשת השתלבותם של יוצאי הצבא הבריטי בצה"ל הצעיר והשפעתם עליו בתקופת העיצוב שלו.

התשובה לשאלה זו שלילית בהחלט, בעיקר בכל הקשור לספר הגדול והמקיף בין השניים — "גרעין לצבא עברי סדיר". אמנם שם המְשָׁנָה של הספר הוא "תרומתם של יוצאי הצבא הבריטי להקמת צה"ל", ובכך הוא מהווה מעין תוספת והשלמה לארבעת הכרכים של "ספר תולדות ההתנדבות" של גלבר, אך יש בו הרבה יותר ממה שנאמר בשם-המשנה. תוך כדי ניסיון מתמיד להוכיח עד כמה תרמו יוצאי הצבא הבריטי במלחמת העצמאות להקמת צה"ל, מובאים נתונים וניתוחים על המלחמה עצמה, ביניהם כאלה שלא הופיעו עד כה בשום ספר אחר. מהלכי המלחמה מתוארים בספר רק במידה שהם קשורים

למלחמת העצמאות (1947-1949) הייתה הארוכה והקשה במלחמות ישראל. היא החלה כחצי שנה לפני קום המדינה ונסתיימה רשמית 14 חודשים לאחר מכן, בהטביעה על המדינה הצעירה חותם בל-יימחה. תוצאותיה ההיסטוריות-ספרותיות של המלחמה החלו להתגלות במחצית הראשונה של שנות החמישים, אך רק לקראת סוף העשור הופיעו שני ספרי הסיכום הראשונים: תולדות מלחמת הקוממיות שנתחבר בידי ענף ההיסטוריה במטה הכללי וקורות מלחמת העצמאות, מאת נתנאל לורך.

מאז, במשך שנים ארוכות, יצאו לאור לא מעט ספרים שעסקו במלחמה זו, אך דומה שרובם ככולם התרכזו בזוויות ראייה או במגזרים ספציפיים בלבד (כדוגמת ספרי החטיבות). בשנים האחרונות חל שינוי והחלו להופיע מחקרים וספרים בעלי מגמה מסכמת. מחבריהם מתארים ומנתחים את אירועי המלחמה, הכוחות הלוחמים ופעולותיהם של האישים הפוליטיים והמפקדים הצבאיים מפרספקטיבה של שלושים שנה ויותר, ותוך היעזרות ביומנים, תעודות וחומר ארכיוני אחר שראה אור. חשיבות מיוחדת בנדון הייתה לפרסום יומן המלחמה של דוד בן-גוריון לפני שנים אחדות.

שני ספריו החדשים של פרופ' יואב גלבר מצטרפים לקטגוריה זו ומוסיפים עוד כמה וכמה נדבכים לבניין ההיסטורי-מחקרי של מלחמת העצמאות.

תרומתם של יוצאי הצבא הבריטי

במבט ראשון עשויה להישאל השאלה (והיא בוודאי תועלה, שכן שני הספרים יעוררו לא-מעט פולמוס): האם אין מדובר בכל זאת במחקרים חלקיים, המתרכזים במגזרים ובנושאים מסוימים בלבד? שהרי, יואב גלבר אינו מסתיר את דעותיו והנחותיו הבסיסיות המונחות ביסוד שני הספרים הללו. דהיינו, שמתנדבי היישוב היהודי לצבא הבריטי

כראש המפקדה הארצית של ה"הגנה" וכדמות מפתח שתחייב בינו לבין הצבא. בן-גוריון, כממונה על הביטחון עד לקום המדינה וכשר הביטחון לאחר מכן תבע סמכות מוחלטת בנושא זה ולא הסכים לשום פשרות והסדרים. הדברים נתקלו בהתנגדות עזה מבחינה פוליטית (במיוחד מצד מפ"ם) וגם הדרג הצבאי הבכיר, ברובו, סבר שהרחקתו של גלילי מוטעית. העניינים הסתבכו עוד יותר בשל מחלתו הממושכת של הרמטכ"ל יעקב דורי, שרק בשלבים המאוחרים של המלחמה חזר לפעילות מלאה. מאבקו של בן-גוריון הסתיים בהצלחה, מבחינתו, וגלבר אינו מסתיר את דעתו החיובית מהתפתחות זו, שהייתה לצנינים בעיני חלק לא מבוטל מהדמויות הפוליטיות ואף הצבאיות בתש"ח.

"הם" ו"אנחנו"

"למה פירקו את הפלמ"ח" הוא ספר המתאר בזה אחר זה את המאבקים שליוו את הצבא הצעיר מלפני לידתו ועד לאחר מלחמת העצמאות — בנושאי מבנה, כפיפיות ובעיקר השפעות פוליטיות. הפיצול המפלגתי נתן אז את אותותיו בכל תחום. הגופים והחילות קמו בסערת המלחמה ולא נעדרו חשרנות וחששות לגבי חלק גדול מהמהלכים. אכן, גישת "הצבאות הפרטיים" שלטה בעליל. גלבר מביא קטע מיומנו של לוחם פלמ"ח, שערב ההשבעה לצה"ל, בהפוגה הראשונה, תיאר את כל "מגרעותיו" של הצבא החדש:

בצריפים ובבתים, ממש בסמוך למשכנותינו, התארגן גוף גדול. לבסוף אף ניתן לו שם: צבא הגנה לישראל. זה עתיד לרשת אותנו בחיינו. הרבה סיפורים שמענו על גוף זה. רבים מחבריו ערקו אל שורותינו ונתבוללו בתוכנו כלי ששום אכ"א חתם על שום טופס. הם סיפרו כי בצבא יש סדר. יש רבי-סמלים, יש דרגות, יש חדרי-אוכל לקצינים ויש בתי-שימוש נפרדים (בעיני ראייתו). יש מועדון מיוחד ושק"ם נפרד... בכלל, אמרו, יש שם סדר במקום צבא. מצחצחים את הנעליים ואת האכזמים. בודקים את הגילוח כל יום ומענישים על ימין ועל שמאל... הלב סירב להאמין, אך העיניים והאוזניים עשו את שלהן — "כמתכונת הצבא הבריטי".

בחטיבות והנחיל לצבא כולו שנבנה תוך סערת מלחמה תורת הדרכה וארגון אחידה.

הקמת החילות השונים

חלק עיקרי בספר מיוחד להקמתו של הצבא — חטיבות הפלמ"ח והחיי"ש (חיל השדה), חטיבות השריון הראשונות (שלמעשה היו חטיבות חי"ר עם מעט מאוד אלמנטים של שריון), חיל התותחנים, חיל הנדסה, חיל הקשר, חיל רפואה, ועוד שורה של יחידות, וכמובן — הרמטכ"ל. אף כאן לא חסרו מאבקים, בעיקר לגבי מקומם ותפקידם של גדודי הפלמ"ח ואחר-כך חטיבותיו. ושוב, גם במקרה זה אין גלבר נוטה לקבל את ההנחה המקובלת לגבי עדיפותו וחשיבותו של הפלמ"ח בחדשי המלחמה הראשונים. הוא מסכים כי גדודיו מילאו בתחילת המלחמה (וכמובן גם בהמשכה) משימות חשובות ביותר, אך "מפריזים הטוענים כי הוא שנשא בעיקר נטל הלחימה בתקופה זו בשל הקצב האיטי של התארגנות חטיבות החיי"ש. למעשה מילא הפלמ"ח חללים בין החטיבות ולא במקומן". גלבר מציין, שכוונת מטה הפלמ"ח ומפקדת ה"הגנה" ביחס למשימותיו של כוח זה השתבשו, שכן בניגוד לתכניות הוא לא הופעל להתקפות יזומות ובמקום זאת "רותק יותר ויותר למשימות מגננה בהגנת מרחבים וצירי תנועה". לכך יש להוסיף, שבחדשי המלחמה הראשונים הועדפה בניית החטיבות החדשות (חטיבות החיי"ש) על הפניית משאבים לפלמ"ח, מה שגרם למידה גדולה של תסכול בכוח זה ולתערומת שגבלה בתחושה של התנכלות מכוונת. "קשה היה להם [למפקדי הפלמ"ח] להסתגל למצב, שבו הם רק אחד הרכיבים של מערכת רחבה". בחדושים הבאים עם התלהטות הוויכוחים על מקומו ועתידו של הפלמ"ח והחלטתו הנחושה של בן-גוריון להקים צבא אחיד — הגיעו מתחים אלה לשיאם. במתחים אלה שלא אחת כמעט ו"פוצרו" את המערכת הצבאית עוסק גלבר בשני הספרים, אך בעיקר ב"למה פירקו את הפלמ"ח". כאן ניצבים משני עברי המתרס, רוב הזמן, דוד בן-גוריון מצד אחד וראשי מפ"ם מצד שני. לעניין זה קשורים באופן הדוק שני הסיכוכים של "מרד האלופים" במאי וביולי 1948, שנסבו סביב החלטתו של בן-גוריון להפסיק את פעילותו של ישראל גלילי

הארגון) כי האיכה הערבית תביא לכל היותר לסיכוב נוסף של "מאורעות", ומאבקיו הראשונים על אופיו, מבנהו והיקפו של הצבא שיש להקים. כאן משתלבת היטב בעייתם של קצינים יוצאי הצבא הבריטי (כדוגמת לסקוב, מקלף, בן-ארצי, עשת ורבים אחרים), שביקשו להשתלב בעשייה הביטחונית, אך רובם ככולם נידחו בשלב זה, ורק בעקבות מאמציו ולחציו של בן-גוריון, הם הגיעו במהלך המלחמה ובעיקר לקראת סופה לעמדות מפתח בצמרת הצבא המוקם. בן-גוריון הואשם באותה תקופה ושנים אחר-כך כי העדיף קצינים אלה מטעמים מפלגתיים (בהיות מפלגתו, מפא"י, ביריבות קשה עם מפלגת הפועלים השנייה כגודלה, מפ"ם, שכמעט כל מפקדי הפלמ"ח נמנו עמה וכן במידה רבה גם מפקדי חטיבות וחילות אחרים). יואב גלבר שולל גישה זו לחלוטין. לדעתו, בן-גוריון שילב מפקדים אלה, שכמעט כולם היו חסרי זיקה פוליטית מוגדרת, משום שאימץ את התפיסה שצבא חייב להיות ממלכתי ולא פוליטי, נאמן אך ורק לממשלה. "השירות בצבא הבריטי הקנה גישה חדשה למושגי-היסוד של נאמנות ומשמעת בכל התחומים, אך כראש וראשונה משמעת ונאמנות בין דרג הניהול המדיני של המלחמה ודרג הניהול הצבאי, ומהם לכל אורך צינור הפיקוד, עד לחייל-הפרט".

פרק גדול בספר מוקדש ל"הכשרת הצבא", כלומר לנושא ההדרכה. מעבר לחיכוכים ה"מקובלים" בין שתי האסכולות — בין יוצאי המיליציה והמחתרת לבין יוצאי הצבא הסדיר, העיקה מאוד העובדה, שהמלחמה — מבחינתם של אנשי ההדרכה — פרצה מוקדם מדי. "במקום להכשיר מראש צבא למלחמה בעתיד, ניטל על מערך-ההדרכה שהחל להתארגן בשלהי 1947, להכשיר סגל פיקודי ומקצועי לרובבות מגויסים תוך כדי המלחמה ובמסגרת אילוצים חמורים". על אף הקשיים הונחו בתקופה זאת היסודות לכמה מבתי-הספר המרכזיים של צה"ל ומן הקורסים הראשונים שנערכו (למ"כים, לקצינים ועוד) החלה תורת-ההדרכה להתפשט ליחידות השונות. שיאה של הפעולה, מסכם גלבר פרק זה בספרו, בהקמת "צוות ההפעלה" של מה"ד לאחר המלחמה. צוות זה, שהורכב מנציגי כל החילות והמקצועות, כראשותו של ראש מה"ד דאז, חיים לסקוב, סבב

בן-גוריון היה נחוש להקים צבא אחד ואחיד והוא לא זז מעמדו זה במהלך המלחמה ועשה את כל הצעדים הדרושים להוצאתה אל הפועל. גלבר מתאר בהרחבה את כל סיבוכי המאבק הממושך שהיה על בן-גוריון לנהל כדי להגיע לצבא המבטל לחלוטין את תפיסת "הם" ו"אנחנו" שרווחה בשני הקצוות הפוליטיים. עיקר המאבק היה עם האגף שמשמאל, בני בריתו לכאורה של בן-גוריון, שכן הוא עצמו היה מנהיגה של מפלגת הפועלים הגדולה בארץ, מפא"י.

האם פורק הפלמ"ח בידי בן-גוריון? גלבר, בראייה לאחור, סבור שהתשובה שלילית, שכן "מן הבחינה הצבאית-מקצועית הטהורה, קשה לדבר על 'פירוק' מכון של הפלמ"ח". לדעתו, המציאות המשתנה במעבר מיישוב למדינה ומארגון מיליציה לצבא סדיר, עשתה את שלה וייחודו של הפלמ"ח ככוח מגויס נעלם עם גיוסן של חטיבות החי"ש, וגם בתחומים האחרים הצטמצמה ואף התבטלה הבלעדיות שהיתה לו: עד המלחמה הוא היה האחראי לנושאים ואוויר, לתפעול אמצעי-לחימה מיוחדים ועוד. עתה הוקמו חילות מקצועיים, חטיבות ניידות שלא היו מרותקות לאזור מסוים וכוחות-מחץ שונים. לאור כל זאת, "הפלמ"ח לא 'פורק', אלא השתלב בצבא המוקם, תוך שהוא מאבד בתהליך ההשתלבות — מתוקף הנסיבות — את המאפיינים המקצועיים שהיו מיוחדים לו לפני הקמת הצבא."

גלבר גם אינו מקבל את ההנחה כי בכיטולו הנפרד של הפלמ"ח נפגעה מערכת ערכים חלוצית שהייתה אפיינית רק לו. ה'פירוק' לדעתו, לא היה בתחום הערכי והמקצועי, אלא נגע ברובו לייחודו הפוליטי והארגוני של גוף זה. הוא סבור, כי בן-גוריון, בראייתו הממלכתית, שלל את האליטיזם הבדלני של הפלמ"ח שנקשר אצלו עם החלוציות הפרטיקולריסטית-תנועתית. לעומת זאת, נראתה מאוד בעיניו שליחותם החלוצית של מתנדבי הצבא הבריטי, שאחרי המלחמה הקדישו מאמצים עצומים לטפל בשארית הפליטה באירופה, ולהעלותה לארץ. הוא האמין שניתן לגייס אנשים אלה, כדי להרחיב את "מעגל החלוציות וההתנדבות אל מעבר לתחומים המצומצמים יחסית שנשארו בו בעבר — בתחום הצבאי כמו גם בתחומים נוספים." גישתם העניינית והממלכתית, יחד עם כושר המעשה שגילו, שאותם ייחס בן-גוריון לשירותם בצבא הבריטי — "הביאו אותו לראות בהם את המנוף להקמת צבא ממלכתי וסדיר." לפיכך, סבור גלבר, "הצגת תפיסתו הממלכתית של בן-גוריון כניגודה של החלוציות האליטיסטית-וולונטרית בתחום הצבאי, כמו בתחומים אחרים, אינה אלא עיוותה של התפיסה."

המעבר מצבא מלחמה לצבא של שלום
זה שמו של הפרק העשירי והאחרון (לפני הסיכום) בספר "גרעין לצבא עברי סדיר" וייחודו, כמו כמה

פרקים אחרים בספר, בהבאת חומר מקורי וראשוני של תקופה שהיא בבחינת "טרה אינקוגניטה" בתולדותיו של צה"ל. שהרי הקרבות, המבצעים ופעולות-הגמול במלחמות וביניהן טופלו בהרחבה יתרה, אם כי בוודאי נותר עוד הרבה לעשות בנדרון; אך תקופות הביניים וימי החולין נזנחו. טוב עשה פרופ' גלבר שנתן דעתו גם לכך, וכפי שנהג לגבי המלחמה המשך גם כאשר ל"מים האפורים" שבאו בעקבותיה: ניתוח מדוקדק של הפעולות, ההישגים ואף הכשלונות. כמוכן שלא ניתן גם כאן להימנע משרבוב הנושא הפוליטי, שכן זוהי התקופה בה פרשו מצה"ל (מנימוקים פוליטיים) לא-מעטים מטובי מפקדיו כדוגמת יצחק שדה, יגאל אלון, משה כרמל, שמעון אבידן ואחרים. (הנושא מתואר בהרחבה בספר "למה פירקו את הפלמ"ח"). לסיכום, שני ספריו אלה של יואב גלבר יש בהם שפע של חומר מרתק על מלחמת העצמאות ועל התקופות הסמוכות לה, לפני ואחריה. חלקיהם הפולמוסיים וקביעותיו הנחרצות — בנושאים הפוליטיים כמו גם בשאלות הקשורות להקמתו של צה"ל — יעוררו ללא ספק גל של תגובות. לפי שעה ראוי לעמוד על תרומתו החשובה להכרת התקופה ולהארת זוויות ומגזרים מוכרים ובעיקר בלתי-מוכרים של צה"ל בראשיתו. במיוחד נכון הדבר לגבי הספר "גרעין לצבא עברי סדיר", שתרומתו ללימוד צה"ל הצעיר היא מן המעלה הראשונה.

כישלון אקדמי מדאיג

בעקבות ספרו של פרופ' יואב גלבר, "למה פירקו את הפלמ"ח? הוצאת שוקן, ירושלים ות"א, תשמ"ו

אל"מ (מיל') ד"ר מאיר פעיל

"הזמן — בפלגותיו הנמשכות — הצדיק

רבים מנימוקי שוברתה של המסגרת."

ובכן, הטור השביעי הזה פורסם ב"דבר" ב-10 ביולי 1953 ושם השיר הוא: עם כינוס הפלמ"ח 1953. שיר זה של נתן אלתרמן היה כתב מחאה חריף נגד פירוק הפלמ"ח, ואמחיש זאת על-ידי

שיבוש כוונת המשורר

כבר בפתח הספר פורץ אל עבר הקורא שיבוש חמור בציטוט שלושה בתים מאחד משיירי הטור השביעי של נתן אלתרמן. הדבר חמור במיוחד שכן המחבר לא ציין מניין לקוח הציטוט ורק הותיר את הקורא אל מול המשפט הבא:

גם הספר שלפנינו לא הצליח לתת מענה סביר לשאלה הכמעט נצחית "למה פירקו את הפלמ"ח?" בכך הצטרף אל חיבורים אקדמיים נוספים, פולמוסיים, אידיאולוגיים וספרותיים — פעם נינוחים ופעם נלהבים — שלא הצליחו ליישב את פרשת פירוק הפלמ"ח כדבר דבור על אפניו.